Т.Эшенкулов,
БГУ

ТОО КОЙНУНДАГЫ ИЛИМ

Академик Апас Бакирович Бакиров туурасында кеңири сөз кылууга болот. Анткени, бул инсан ошого толук татыктуу. Окурманга толук түшүнүктүү болсун үчүн кептин учугун тээ алыстан баштаганыбыз туурадыр. 1957-жылы политехникалык институтту геология адистиги боюнча ийгиликтүү аяктаган болочок окумуштуу ушул жылдан тартып илимдер академиясынын **геология** институтунда бүгүнкү күнгө чейин эмгектенип келүүдө.

Сексен жаштын сересине келген окумуштуу илимий мекемедеги бардык тепкичти басып өтүп, 1985-жылдан тартып Улуттук илимдер академиясынын Эмгек Кызыл Туу ордендүү академик М.М.Адышев атындагы геология институтун башкарып (2006-жылга чейин), эстафетаны өзүнүн окуучусуна узатты.

1968-жылы геология-мирералогия илимдеринин кандидаты болсо, 1973-жылы илим докторунун даражасына жетип, 1976-жылдан тартып өзү түзгөн метаморфизмдик формация лабораториясын башкарат.

Илим айдыңында алган түшүмүнүн үзүрү Апас Бакировичти 1984-жылы академиянын мүчө-корреспонденти кылса, 1997-жылы анын академиктигине жеткирсе, 1993-жылы ага «Кыргыз Республикасынын илимине эмгек сиңирген ишмер» деген ардактуу наам ыйгарылды. Мынчалык даража менен наамдын ээси болгон илимпоздун эмгектерине көз чаптырып көрөлүчү?

Академик А.Б.Бакиров 300гө жакын илимий эмгектин автору (жаратманы) болсо, мунун ичинде ар кыл масштабда жарыкка чыккан 10 карта (фондуда сакталып турган карталар канча дейсиң?!) бар. Ондон ашык монографияга автор жана авторлош болсо, акыркысы «Ноосферология» деп аталып (2006), анда табигый илимдердин, айрыкча жер илимдеринин философия менен табияттаануунун жуурулушкандыгы жана өз ара карым-катышы тууралуу кеп козголот. Аалымдын илимий чабыты тоо тектеринин метаморфизми, чөлкөмдүн геологиясы, металлогения жана Жер илимдеринин философиялык меселелери менен байланышкан. Илимий эмгектеринин бир тобу КМШ өлкөлөрүндө (айрыкча Россия) жана алыскы чет өлкөлөрдө (АКШ, Кытай, Япония, Англия, Болгария, Бразилия, Түркия, Италия, Испания ж.б.) жарык көргөн.

Илимпоз агайыбыз көптөгөн илимий кеңешмелердин, семинарлардын, конференциялардын жана симпозиумдардын катышуучусу. Эл аралык геологиялык конгресстерге (Москва, 1984; Япония, 1988; Испания, 1992; Кытай, 1996; Бразилия, 2000; Италия, 2004; Норвегия, 2008) катышып, Ала-Тоо жергесинин жана ага чектеш жерлердин геологиясына арналган докладдар менен чыгып сүйлөгөн. Мынчалык зор урматка арзыган геологдун бири – кыргыз уулу Апас Бакирович эле. Окумуштуунун алты идеясы учурунда барк алынбай, айрым изилдөөчүүлөр корифейлерге таянып, ошолордун айтканын жана чыгарган тыянагын гана жактап келишсе, соңку мезгилдердин изилдөөлөрү Апас Бакировичтин идеяларынын тууралыгын тастыктады.

Илимдин артынан сая түшкөн окумуштуу Кыргызстан жана ага чектеш (Казакстан, Тажикстан, Өзбекстан) аймактарында гана изилдөө жүргүзбөстөн, башка аймактарда да (Урал, Кола жарым аралы, Прибайкалье, Закавказье, Украина, Воронеж дөңсөөсү, Чоң жана Кичи Кавказ, Карпат, Балкан, Альпы ж.б.) жүргүзүп, илимпозгелогдордун арасында Ала-Тоонун уулу да жогорку деңгээлде изилдөө иштерине жөндөмү бар экендигин далилдеди. Муну айрым өлкөлөрдүн геологдорунун (Австрия, Кытай, Япония, Болгария,Испания ж.б.) чакыруусу менен ошол өлкөлөрдө жүргүзгөн изилдөөлөрү айкындап турат.

Апас Бакирович көрүнүктүү илимпоз, илимди уюштуруучулардын бири жана дүйнөлүк геологиялык илимий чөйрөгө киргендердин катарында болуу менен өзүнүн илимий мектебин түзгөн мыкты адис да болуп саналат. Ал такшалган мыкты адис катары тектогенез, метаморфизм жана металлогения процесстеринин өз ара байланыштарын жана карым-катыштарын изилдөө иштерине барандуу салым киргизген аалым. Учурунда окумуштуу Япония, Россия, АКШ жана Түркия өлкөлөрүнүн геологдору менен тыгыз кызматташып, изилдөө иштерин ийгиликтүү улантуу менен бирге иликтөө иштери өркүндөөнүн үстүндө.

Илимпоз агайыбыз 60 жылга (1957-жылдан тартып) жакын кызмат өтөп жаткан Улуттук илимдер академиясынын геология институту тууралуу сөз кыла кеткенибиз жөндүү болор. Ал 1943-жылы (кан күйгөн согуштун учурунда) түзүлгөн экен. Ушул жылы СССР илимдер академиясынын Кыргыз филиалы түзүлүптүр. Ачылыштын салтанаттууаземине СССР илмдер академиясынын президенти, Социалисттик Эмгектин Баатыры, академик В.Л.Комаров (1869-1945) келиптир.

Институт уюшулгандан тартып илимдин 150дөн ашык кандидаты жана 30дан ашуун доктору даярдалса, анда эмгектенгендердин арасынан Академиянын15 мүчө-корреспонденти жана академигин чыгарган. Алардын арасында СССРдин жана Кыргызстандын мамлекеттик сыйлыктарынын лауреаттары бар.

Илимий кадрларды даярдоодогу жана илимий-практикалык иштердеги жетишкен ийгиликтери үчүн институт 1969-жылы Эмгек Кызыл Туу ордени менен сыйланган. Институт 1979-жылдан тартып академик М.М.Адышевдин ысымын алып жүрөт.

Окумуштуу А.Бакиров өзүнүн кесиптештери жана шакирттери менен бирдикте Кыргызстандын көптөгөн жерлерин жана коңшулаш өлкөлөрдүн аймактарын кошо камтыган ар кыл масштабдагы геологиялык, геодинамикалык, тектоникалык жана метаморфизмдик формациялардын карталарын түзгөн жана аларга катышкан. Муну башаты ал жаңыдан академияга кызматка келгенде окутуучусу В.Г.Королевдун (1919-1991) жетекчилиги астында башталган болчу. Сөз арасына кыстара кетели: ар ким эле түшүнө бербесе керектир – геологиялык съемкага алынган участоктор үчүн карта 1:200000 масштабда түзүлөт. Бул өтө машакаттуу жана түйшүктүү, билимди, илимди жана бай тажрыйбаны талап кылган жумуш болуп саналат.

1984-жылы Москвада кезектеги эл аралык геологиялык конгресс болуп өттү. Конгресстин катышуучусу А.Бакировго чоң жүк тапшырылган эле. Ал Кыргызстандын түштүгү боюнча конгресстин катышуучуларын илимий экскурсияга алып чыгуу менен байланышкан (айрымдары ойлошу мүмкүн – ушу да түйшүктүү жана машакаттуу иш болуп калыптырбы?! - деп.). Алдын ала маршрут аныкталып, карта-схемасы түзүлүп, алар түшүндүрмө тексттер менен коштолуп, кайсы жерде кандай тоо тектери жана минералдар, геологиялык жаракалар жана сыныктар, алардын узундуктары жана тереңдиктери, геологиялык доорлорго таандыктары, байыркы табылгалар жана башкалар менен айкын чагылдырылат. Бул геологиялык жол көрсөткүч профессор В.С.Буртман менен биргеликте аткарылган.

Бул жоопту иштин башатында илим доктору, Академиянын жаңыдан шайланган мүчө-корреспонденти, метаморфизмдик формациялар лабораториясынын башчысы Апас Бакирович турган эле. Анда академиянын геология институтун Ф.Т.Каширин (1911-1996) башкарчу. Кыргызстандагы көмүр кендерине жана уран кенине кошкон салымы үчүн СССРдин Мамлекеттик сыйлыгына (1953), Академия ачылганда анын мүчө-корреспонденти (1954) болуп шайланып, кийинчерээк илим доктору даражасына (1964) жетип, профессор (1968) наамын алып, институтту 10 жыл (1975-1985) башкарган. Эмне үчүн даражасы, наамы жана бийлиги бар адам жогоруда айтылган ишти аркалап кете албастыгына окурман эми чындап ынанган чыгар.

Илимпоздун илимий-өндүрүштүк кужурмөн эмгеги бааланып, республиканын Жогорку Кеңешинин Ардак грамотасы (1979,1985), Уч-Кошкон калай кенин ачкандыгы үчүн «Алгачкы кен ачуучу» деген төш белгиге арзыган. Бирок, мыйзамдын негизинде ой жүгүртүп көрсөк, зор абройго ээгедер болгон илимпоз бир топ мезгилге чейин көз жаздымында калып жүргөндүгү жакында эле көбүктөй калкып чыкпадыбы?! 2007-жылы гана Апас Бакирович үчүнчү даражадагы Манас орденине татыктуу болду. Муну мага профессор А.Мурсалиев айтты да, Апас Бакировичтин кылган эмгеги өз учурунда бааланбай, минтип кечирээк орденге арзып отурганына өкүнүү менен оозуна алган эле. Медалдын экинчи бети бар эмеспи дегендей, көпчүлүк учурларда грамоталарга, ардактуу наамдарга жана орден-медалдарга татыктуу болгондордун көпчүлүгүн бийликти мыкчыгандар түзүп келген. Айрыкча бул жагдай А.Акаевдин заманында өтө күч алып кеткен эле. Ушул жагдайда профессор Азыркул Мурсалиевич бекеринен мага өкүнүчтүн четин   чыгарбаптыр.

Апас Бакировичтин көпчүлүк биле бербеген дагы бир ышкысы бар. Ал өзүнүн жан жолдошу болуп калган, элибиз ардактаган музыкалык аспабыбыз болгон комуз. Ал комузун студент кезинен тартып кайда барса кошо ала жүрөт.Комузда кол ойноткон жигитти кимдер гана укпады?! Алар: малчылар, данчылар, жумушчулар, кенчилер, илимпоздор, студенттер… Биз үчүн ыйык болуп калган комуздун үнү мурунку СССРде гана жаңырбастан, анын жылаажын үнүнө алыскы чет өлкөлөрдүн (Япония, Кытай, Болгария, Түркия ж.б.) илимпоздору да маашырлануу менен кулак төшөштү. Айрыкча анын керемет жана сыйкырдуу үнүнө япондор суктанганына кантип ыраазы болбойсуң?!

Учурунда Апас Бакирович азыркы Кожомкул атындагы спорт сарайында өткөрүлүп турчу концерттердин бир нече ирет катышуучусу болгон. Алар туурасында радиодон жана телекөрсөтүүдөн берүүлөр уюштурулган эле. Мезгилдүү басма сөздө бул жагдайда жакынкы жылдарга чейин унчукпай келишти. Эмне үчүн? Себеби, илимпоздун этикасын жогору туткан инсан өзүн рекламалап, көкүрөк койгулап «мен, мен…» дегенден өтө эле оолак жүрөт. Анын жөнөкөйлүгү – аалымдын өзүн сыпаттап турат. Илимине баш оту менен кирип, комузунун кылдарын тырмалап, үнүн кошуп, обон созсо, кээде залкар күүлөрдү аткарса, уккан жандын моокумун кандырат. Комузга жана обон менен күүгө дитин берген Апас агай таалимди Атайдын окуучусу Шекербек Шеркуловдон (1902-1980) алган. Ошондо күү чертип, комузда кол ойнотолу деген ниет менен бир топ жаштар Шекемдин эшигин жыртып турушкан экен. Ышкыга алдырып, ынтаасын койгон жаштардын арасынан экөө гана канат күүлөп чыгыптыр. Анын бири чоң окумуштуу жана академик болсо, экинчиси – илим доктору, КР илимине эмгек сиңирген ишмери Жуман Мамытов (1939-2012) эле. Бул сөздөрдү көптөгөн жылдар мурун Жуман байке айтып берген болчу. Билими математик Жуман байке да белгилүүлөрдүн бири эле, анын аткаруусундагы бир топ күүлөр радионун фондусуна жаздырылган. Учуру менен радиодон уктурулуп турат. Апас агайдын өзүнүн айтуусуна караганда таалимди Ч.Иманкуловдон, Б.Кулболдиевден жана Т.Медетовдон алыптыр. Аталган инсандар комузга жан киргизгендердин арасында бар экендигине ар кимибиз ынанабыз.

Апас Бакирович өзүнүн тунгуч окутуучусу катары дүйнөдөн эрте өтүп кеткен агасы Абилди эсептейт. Академик илим менен алектенип, учуру менен комузун колуна алып, кол ойнотсо, кээде чалкыган Ысык-Көлдү элестеткен залкар күүлөрдү чертип, алардын сыйкырына арбалып, түпкүрүнө түшүп кетсе, кайра көңүл кушун көкөлөткөн обон созуп, угуп жаткан адамдын жан дүйнөсүн жибитип, оболотуп жиберет. Мына ушулар эле дейсиңби, окурманым! Көрсө, Апас Бакирович калемин колго алып, поэзия дүйнөсүнө кирип кеткени аз келгенсип, бир топ күүлөрдү жаратып, аларды радиого жаздырганга үлгүрүп, анан калса да бир нече обондун ээси да болуп саналат.

Апас Бакирович менен замандаш болуп, ошондогу Политехникалык института бирге окугандар жана бир түнөктө жашагандар (У.А.Асаналиев, К.С.Сагындыков, В.В.Киселев, Л.Б.Дядюченко, М.Б.Зима, К.Н.Нурмамбетов, К.О.Осмонбетов ж.б.) өз туурларынан суурулуп чыгышып, илимий даражалардын ээлери болушуп, профессор жана академик наамдарын алышып, мамлекеттик сыйлыктарга эгедер болушту. Улуттук геология илиминин чылбырын жана тизгинин кармап калышкандыгына таазим кылууга милдеткербиз.

Ал эми Л.Б.Дядюченко (1934-2008) журналисттик жана жазуучулук кесипти аркалап кетип, ондогон китептердин автору болду. Алардын айрымдары геологдук турмушка арналган эле.

Илимий кадрларды даярдоо ишине Апас Бакирович дайыма олуттуу көңүл буруп келет. Ал кадр маселесине илгери Совет дооруна таандык чабандардын төл алуу өнөктүгүндөй мамиле кылбайт. Эч кимге жалган эмес ушул өнөктүк тил, адабият жана тарых илимдерине уйгактай жабышып алган да, айрым окумуштуулар ушуга чейин «партиянын алдында берген рапортторунан» арылыша элек. Бүгүнкү күнгө чейин Апас агай илимдин 4 кандидатын жана бир докторун даярдады. Эки окуучусу марага жетейин деп калса, дагы экөөсү кунандарын минип келе жатышат. Агайдын окуучулары аны менен бирдикте изилдөө иштерин бүгүнкү күндө да ийгиликтүү жүргүзүп келишүүдө.